

General-pukovnik u penziji
Radovan VUKANOVIĆ

OPERATIVNA ISKUSTVA IZ DJEJSTAVA GRUPE KORPUSA OKO SARAJEVA I U DOLINI BOSNE, KRAJEM MARTA I POČETKOM APRILA 1945. GODINE

I

Borbena dejstva jedinica 2, 3. i 5. korpusa u dolini Bosne i oko Sarajeva, krajem zime i početkom proljeća 1945. godine, sastavni su dio velike proljećne ofanzive Jugoslovenske armije. Ta ofanziva je preduzeta po naređenju Vrhovnog komandanta i po planu Generalštaba JA radi uništenja i zarobljavanja njemačke Grupe armija E, koja se, pod komandom general-pukovnika Aleksandra Fon Lera, povlačila iz Jugoslavije, i radi konačnog oslobođenja naše zemlje.

Lerova grupacija se povlačila još od ljeta 1944. godine, pod udarom naših jedinica koje su nastupale sa istoka i iz pozadine, sa još neoslobođene teritorije. Tokom zime 1944/45. neprijatelj je uspio da se zadrži na liniji Drava — Dunav — ušće Drine — Sava i da na njoj stabilizuje front. Tu liniju neprijatelj je tako uporno držao ponajprije da bi što uspješnije mogao izvesti namjeravanu protivofanzivu u Mađarskoj i radi prihvata svojih snaga koje su se još povlačile iz doline Neretve i Drine prema Sarajevu i dolini Bosne. Otuda je neprijatelj odbrani Sarajeva pridavao izuzetan značaj. Grad na Miljacki se blagovremeno pripremio za upornu i trajniju odbranu, s ciljem da se iz njega prepriječi brz prodor naših snaga dolinom Bosne ka Bosanskom Brodu, u osjetljiviji bok i pozadinu sremskog fronta.

Poslije protjerivanja iz Crne Gore, Sandžaka i istočne Hercegovine, prema Sarajevu su se, iz doline Drine i iz Hercegovine, povlačile njemačke i kvislinške formacije objedinjene pod komandom 21. njemačkog brdskog armijskog korpusa. Neprijatelj je čvrsto držao Sarajevo i komunikacije koje su vodile ka glavnom gradu Bosne i Hercegovine, posjevši i uporno branivši dobro organizovana uporišta na ovim komunikacijama. Tokom marta neprijatelj je ovaj sektor pojačao prebacivanjem snaga iz Srema, tako da se u širem rejonu Sarajeva pred našim jedinicama našla jaka grupacija od tri njemačke pješadijske divizije i jedne tvrđavske brigade, tri ustaško-domobranske divizije, dosta samostalnih jedinica za obezbjeđenje, artiljerijskih jedinica i tenkova, te formacije četnika, oružnika i milicije.

Organizaciji odbrane sarajevskog čvora neprijatelj je pridavao izuzetnu pažnju. Posebno je brižljivo bila pripremljena neposredna odbrana grada na liniji: Pašino brdo — Grdalj — Koševo — Hum — Dolac — Alipašin most — Mojnilo — Vraca — Zlatište — Paleš — Trebević — Brus — Dragolazi — Bijela Tabija. Na ovoj liniji je bilo oko 10 stalnih utvrđenja i oko 30 kamenih, betonskih i drvenih bunkera. Svi ovi objekti bili su ograđeni bodljikavom žicom, a njihovi prilazi većinom minirani. Na toj liniji bila je glavna neprijateljske artiljerije i izgrađen sistem povezanih rovova za mitraljeske i streljačke zaklone sa žičanim preprekama ispred njih. Neprijatelj je bio minirao veće prostorijske oko vatrenih položaja, kao i sve puteve i prilaze gradu. Unutrašnjost grada bila je podešena za odbranu s osloncem na pojedine zgrade — kasarne, trgovačku akademiju, gimnaziju, preparandiju, Gajret, glavnu poštu, sokolski dom, željezničku stanicu, šumarski fakultet, hotel »Evropu« i vojnotehnički zavod. Kraj nekih od ovih zgrada postojali su betonski bunker, a gotovo su sve zgrade bile minirane. Za rušenje i uništenje bili su pripremljeni i drugi važniji objekti. Gradom su krstarili tenkovi i motorizovana artiljerija.

Ovako pripremljena odbrana nije pružala mogućnost za infiltriranje naših jačih jedinica u grad prije i za vrijeme napada, ali je to donekle bilo nadoknađeno postojanjem u gradu ilegalnih grupa antifašističkih boraca koje su sačinjavali pretežno radnici. Te grupe su osobito bile aktivne u posljednjoj fazi borbe za grad, kada je poginuo i njihov rukovodilac, sekretar Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo Vladimir Perić Valter.

Početkom marta je Generalštab JA ka dolini Bosne i području Sarajeva, prema jedinicama njemačkog 21. armijskog korpusa, orijentisao jedinice 2, 3. i 5. korpusa, koje su se u to vrijeme nalazile

u Crnoj Gori i Sandžaku, Hercegovini, istočnoj i srednjoj Bosni. Njihov zadatak je bio da sa pogodnih položaja napadnu neprijateljsku grupaciju, da je unište ili protjeraju sa prostora koji je još držala i oslobode neoslobođene dijelove Bosne i njen glavni grad Sarajevo.

Djeystva ovih triju korpusa Generalštab je usaglašavao prema prodiranju 2. jugoslovenske armije sa istoka, tuzlanskim bazenom ka donjem toku Bosne. Pošto su sva tri korpusa, predviđena za izvođenje sarajevske operacije, bili udaljeni jedan od drugog valjalo ih je najprije dovesti i koncentrisati oko Sarajeva. Da bi stigli u rejon koncentracije, oni su morali uložiti ogromne napore kako bi savladali visokoplaninsko zemljište, ispresijecano dubokim kanjonima i nadošlim rijekama, pokriveno dubokim snijegom. Svaka od tih naših jedinica je, osim toga, morala prije toga likvidirati ili odbaciti neprijateljske dijelove koji su branili komunikacije ili prilaze prirodnim preprekama.

Do sredine marta su jedinice 2. i 3. korpusa, vodeći borbe na pravcima nastupanja (2. korpus u dolinama Prače i Željeznice i na Ivan-sedlu, a 3. korpus na prostoru Romanija — Sokolac — Rogatica), izbile na liniju Sokolac — Pale — Jablanica — Ivan-sedlo. Nastupajući iz srednje Bosne ka Travniku i Zenici, jedinice 5. korpusa su izbile na liniju Kiseljak — Busovača. U toku koncentracije prema Sarajevu ove naše snage zadržane su na pravcima njihovog nastupanja. Neprijatelj je pružao žilav otpor i privremeno stabilizovao svoj front, tako da u ovoj fazi nije došlo do operativno-taktičkog povezivanja naših snaga, pa ni do usklađenosti njihovih djeystava. Prema neprijatelju se nastupalo iz nekoliko odvojenih pravaca, duž komunikacija koje vode prema Sarajevu.

Suočen s takvom situacijom Generalštab JA je naredio da se radi efikasnijih djeystava prema Sarajevu i dolini Bosne objedini komanda nad svim ovim našim jedinicama. U tom cilju je formirao Operativni štab od komandanata sva tri korpusa. Štab su činili: Radovan Vukanović (komandant 2. udarnog korpusa), komandant; Slavko Rodić (komandant 5. krajiškog korpusa), zamjenik komandanta; Pero Kosorić (komandant 3. istočnobosanskog korpusa), član štaba; i Drago Đukanović (načelnik štaba 2. korpusa), načelnik štaba.

Operativni štab se prvi put sastao 21. marta 1945. u Kalinoviku. Na tom sastanku je procijenio situaciju, na osnovu smjernica i opšte direktive Generalštaba JA i Vrhovnog komandanta, i dogovorio se o djeystvima i sadjeystvu tri korpusa. Izvršenju tog dogovora pristupilo se nakon što ga je odobrio Generalštab.

Sve jedinice predviđene za učešće u predstojećim borbama bile su već u neposrednom borbenom dodiru s neprijateljem, a najinten-

živnije borbe, za zauzimanje polaznih položaja za napad na spoljnu odbranu i za prodor u unutrašnjost grada, počele su 28. marta.

U borbama za oslobođenje Sarajeva učestvovala su slijedeće naše divizije: 29. hercegovačka (komandant Vlado Šegrt) pravcem Konjic — Ivan-sedlo — Ilidža; 3. udarna crnogorska (komandant Savo Burić) pravcem Kalinovik — Trnovo — Jablanica — Sarajevsko polje; 37. sandžačka (komandant Čedo Drulović) pravcem dolina Prače — Pale — Trebević — Sarajevo; 27. istočnobosanska (komandant Miloš Zekić) pravcem Sokolac — Romanija — Mokro — Sumbulovac — Hreša — Sarajevo; 38. istočnobosanska (komandant Franjo Herljević) pravcem Ozren — Vučja Luka — Pašino brdo — Sarajevo; 10. krajiška (komandant Vojo Todorović) pravcem Semizovac — Rajlovac; i 4. krajiška divizija (s dvije brigade) pravcem Jošanica — Vogošće — Koševo — Sarajevo.

Na sektoru Zenica — Busovača ostavljena je grupa od tri brigade iz 4, 39. i 53. divizije za zatvaranje pravaca ka Zenici i Travniku, jer smo pretpostavljali da će se neprijatelj na ovim pravcima izvlačiti. Za komandanta ove grupe određen je Petar Vojnović, komandant 4. divizije, a grupom brigada 4. i 10. divizije koja je napadala ka Sarajevu komandovao je Nikola Karanović, zamjenik komandanta 5. korpusa. Mada su naporni marševi i borbe 4. i 10. divizije znatno iscrpli njihove borce i jedinice, ove su divizije u svom nastupanju prema Sarajevu nanijele neprijatelju nekoliko poražavajućih udara u dolini Bosne i na pravcu Sarajeva, tako da se upotreba ove grupe pokazala efikasnom i korisnom.

Prilikom nastupanja prema Sarajevu sve naše jedinice su vodile teške borbe, danju i noću. Dještva su se uglavnom odvijala duž komunikacija i oko uporišta na njima. Svakodnevni napadi i protivnapadi naših i neprijateljskih jedinica na Ivan-sedlu, kod Trnova i Jablanice, u dolini Prače, kod Sokolca i na Crvenim stijenama, na Palama i oko Mokrog, kod Busovače i Kiseljaka, oko Doboja i Kaknja, kod Vareša i Zenice trajali su oko petnaest dana. Borbe su vođene za svako uporište, za svaki pedalj zemlje, za svaki metar puta, sve dok naše jedinice nijesu slomile cjelokupan odbrambeni sistem neprijatelja u širem i užem rejonu Sarajeva. Kada su naše snage sa svih strana izbile pred neposrednu odbranu grada, neprijatelj nije bio kadar da i dalje brani grad i da nam se odupre. Maksimalne napore da neprijatelju zadaју što jače udare naše su jedinice uložile 5. aprila i naredne noći. Slamaјуći njegov otpor na raznim pravcima, one su u noći 5/6. aprila prodrle u grad sa raznih pravaca i pristupile čišćenju i uništenju njegovih posljednjih uporišta. Neprijatelj je dije-

lom snaga bio uništen ili zarobljen na području Sarajeva, a dijelom svojih snaga uspio je da se povuče dolinom Bosne, ka Bosanskom Brodu, kamo su ga podvrgle uništavanju druge naše jedinice.

II

Prema podacima i izvještajima štabova korpusa dještva naših jedinica, koje su učestvovala u sarajevskoj operaciji, odvijala su se, uglavnom, na slijedeći način.

Sektor Ivan-sedlo. Poslije oslobođenja Konjica, 29. hercegovačka divizija je glavninom svojih snaga podišla s juga i jugoistoka Ivan-sedlu. Nakon izbijanja na prostoriju Stojković — Repovci — Bradina — Brđani, njene brigade su energično napale na položaje jedinica njemačke 369. divizije u rejonu Ivan-sedla. Borbe su posebno bile intenzivne od 27. do 31. marta. Položaji su često prelazili iz ruku u ruke, da bi ih, kada su mu stigla pojačanja iz pozadine, neprijatelj zadržao u svojim rukama. Tek kada je 1. aprila 29. divizija prebacila glavninu snaga na prostor Zabrđe — Kreševo i bočno napala neprijatelja na komunikaciji Raštelica — Pazarić — Blažuj — Kiseljak, njemačka odbrana na Ivan-sedlu je počela da se lomi pod udarom ovih naših jedinica i dijelova koji su napadali frontalno, preko Ivan-sedla. Hercegovačka divizija je 4. aprila prešla u odlučan napad duž cijele komunikacije Ivan-sedlo — Tarčin — Hadžići — Kiseljak, kojom je neprijatelj počeo da se izvlači. Pošto su oslobodile Tarčin i druga mjesta na komunikaciji, jedinice 29. divizije su stale goniti neprijatelja prema Pazariću i Hadžićima. Potom su se jedinice divizije postavile bočno prema komunikaciji Blažuj — Kiseljak, napale sva uporišta neprijatelja na njoj, presjekle i sprečavale brzo izvlačenje neprijatelju prema Busovači. U toku narednih dana (5—7. aprila) divizija je žestoko napadala i gonila neprijateljske dijelove koji su se povlačili ovim pravcima, oslobodila Pazarić i Hadžiće i potpuno presjekla komunikaciju Blažuj — Kiseljak. Neprijatelj je izvodio snažne protivnapade, da bi deblokirao komunikaciju toliko značajnu za povlačenje svojih trupa iz Sarajeva. On je posebno uporno branio Kiseljak. Uspio je da ga zadrži i da, oslanjajući se na ovu otpornu tačku, istura ojačane borbene grupe, koje su prihvatale i izvlačile svoje odsječene dijelove oko Blažuja, Raskršća, Gladnog polja i Han-Ploča. Žestokim okršajima koje su vodile tih dana jedinice 29. divizije su uspjele da ometu ove neprijateljske poduhvate i da unište ili zarobe neprijateljske grupe koje nijesu uspjele da se probiju. Naročito žestoke borbe vođene su u rejonu Han-Ploča. Tu je neprijatelj potpuno razbijen, hercegovačkim jedinicama je pao u ruke ve-

liki plijen a mnogi njegovi vojnici su zarobljeni. Neprijatelj je 8. aprila, pod snažnim pritiskom jedinica 29. divizije, napustio Kiseljak, rušeći za sobom put, propuste i mostove. Odstupio je na sjever, prema Busovači, koju je napustio 9. aprila.

Sektor Trnovo — Jablanica. Treća udarna crnogorska divizija, koja je napadala sa juga i jugoistoka, preko Trnova i Jablanice, prodirala je dolinom Željeznice ka Sarajevskom polju. Pošto je prethodno odbila iznenadni napad jedinica njemačke 7. SS divizije iz Sarajevskog polja, čiji su dijelovi preko Igmana prodrli u njenu pozadinu u rejonu Trnova (17. marta), i pošto je sredila svoj borbeni poredak koji su Nijemci bili poremetili, 3. divizija, podržana artiljerijom 2. korpusa, uspijeva da potisne neprijatelja iz ovog rejona i sela Graba, Umčana i Presjenice, i da preuzme inicijativu na ovom pravcu. Njene jedinice potiskuju neprijatelja duž komunikacije ali su u daljem prodiranju zadržane na veoma organizovanoj i uporno branjenoj liniji Presjenica — Jablanica — Ulobić. Pozadi te linije bio je niz uzastopnih položaja koje je neprijatelj branio, osobito one koji su se protezali kanjonom Željeznice i Kasidolske rijeke. Poslije neuspješnih frontalnih borbi na ovoj liniji, divizija najprije upućuje svoje dijelove preko Igmana, da sa prostora Hadžići — Hrasnica djeluju u bok neprijatelja, a zatim glavne snage u obilazak utvrđenog rejona na prostoru Crvene stijene — Jablanica. Ti dijelovi izbijaju na liniju Prenčani — Grabske stijene — Ulobić, a potom (24. marta) na liniju Presjenica — Crvene stijene — Ulobić. Ovakvim načinom djelovanja 3. divizija je stekla prednost u odnosu na neprijatelja, tako da je ovaj bio prinuđen da napušta položaj za položajem. U noći 3/4. aprila divizija je dvjema brigadama napala liniju Vojkovići — Jablanica — Vijenac. U tom napadu sadjelstvovala je grupa bataljona sa Igmana i od pravca Hrasnice. Uprkos upornom nastojanju da održi utvrđeni rejon Jablanice, neprijatelj je te noći i narednog dana bio savladan i prinuđen da se povuče prema Sarajevu. U ovom napadu 3. divizija je primijenila obuhvatni manevar — glavnim snagama je napala neprijateljeve bokove (preko Slavnja lijevo i Klanca desno), a ostalim snagama sa fronta (preko Očadjela i Crvenih stijena). Divizija je poslije toga produžila napad na Sarajevo s južne strane (5. aprila), pravcem koji joj je bio određen, s tim što je jednu brigadu orijentisala ka Ilidži radi povezivanja sa dijelovima 29. divizije. U noći 5/6. aprila dijelovi njene 5. i 9. brigade su prodrli u južni dio grada, a njena 7. brigada se ujutro orijentisala prema Ilidži i Blažuju, ka 29. diviziji. Divizija je, i pored svih teškoća, uspješno djelstvovala na

svom pravcu i izvršila postavljeni zadatak u sklopu čitave operacije, nanijevši neprijatelju znatne gubitke, ali pretrpjevši i sama velike gubitke.

Sektor doline Prače. Jugoistočno od Sarajeva, najprije dolinom Prače, a potom preko Pala i Trebevića, dještovovala je 37. divizija. Za vrijeme nastupanja ovim pravcem sadještovovala je desno jedinicama 3. korpusa (27. diviziji) koji je nastupao desno od nje. Od 21. do 28. marta njeni dijelovi su vodili borbe na sektoru Sokolac — Pale — Trebević, a od 30. marta, zajedno s 27. divizijom, na sektoru Sokolac — Pale, radi isijecanja neprijateljskih dijelova na toj prostori i zauzimanja povoljnih položaja za napad prema Sarajevu. Kada su dijelovi njemačke 181. divizije bili odsječeni u rejonu Podromanije i Crvenih stijena, jedinice 37. divizije su se orijentisale prema Sarajevu, nastupajući južno od komunikacije Podromanija — Sarajevo, ka dolini Miljacke, i dolinom Prače, ka Trebeviću i Sarajevu. Od 2. do 6. aprila jedinice ove divizije vode žestoke borbe na pravcu Sokolac — Mokro — Trebević, da bi noću 5/6. aprila, preko Paleža, Trebevića i Brusa, prodrle u istočni dio grada. Njeni dijelovi izbijaju na lijevu obalu Miljacke, do električne centrale i povezuju se sa jedinicama 3. korpusa. U ovim borbama su jedinice 37. divizije ispoljile veliku borbenost, snalažljivost i inicijativu. Sadještovo između jedinica bilo je za sve vrijeme borbi obezbijeđeno, kao i podrška divizijske artiljerije. Ishrana i popuna municijom bile su blagovremene a uspješno je ostvarivana i veza sa susjedima. Jedinice su u ovim borbama imale znatne gubitke, ali su i ubile, ranile i zarobile veliki broj pripadnika neprijateljevih trupa.

Sektor Romanije (27. i 38. divizija). — Jedinicama ovog sektora je neposredno komandovao komandant 3. istočnobosanskog korpusa Pero Kosorić (koji je bio član Operativnog štaba). Obje divizije su izbile na prostori ju Sokolovići — Sokolac između 10. i 13. marta, a zadatak im je bio da likvidiraju neprijateljska uporišta na komunikaciji Sokolac — Crvene stijene i da ove komunikacije oslobode, kako bi što brže prodirale prema Sarajevu. Nepovoljni terenski uslovi i duboki snijeg, međutim, ometali su manevar tih jedinica. One su od 14. do 16. marta, prekinule komunikaciju Sokolac — Crvene stijene, na sektoru Karaula — Čavčevo polje i izolovale jače grupe neprijatelja u rejonu Crvenih stijena. Neprijatelj je ipak protivnapadom odbacio naše jedinice od komunikacije.

Na sastanku Operativnog štaba za operacije prema Sarajevu određeno je da jedinice ovog korpusa nastupaju u zoni Sokolac — Crvene stijene — Sarajevo (lijevo) i Visojevica — Orlovača — Grdanj

(desno). Komandantu korpusa je na tom sastanku dat zadatak da, ukoliko neprijatelj i dalje bude odsudno branio liniju Podromanija — Crvene Stijene, na frontu ostavi samo manje snage a da glavninom prodire ka Sarajevu i blagovremeno zauzme polazne položaje za napad na grad.

U duhu takve odluke Operativnog štaba jedinice 3. korpusa su zauzele ovakav raspored: 27. divizija je sa sjevera i juga objahala komunikaciju Podromanija — Crvene stijene, da bi na ovu bočno dještovala; 38. divizija je sa prostorije Širijevići — Kalauzovići — Vučja Luka — Sinjevo — Kadino Selo bočno dještovala na komunikaciju Mokro — Sumbulovac, stvarajući uslove za ovladavanje polaznim položajima za napad na Sarajevo, a svojim desnim krilom imala je da se poveže s grupom krajiških brigada. Ojačana jednom brigadom 37. divizije, 27. divizija je svoja dještva na sektoru Podromanija — Crvena stijena otpočela 28. marta. Jedinice ove divizije uspjele su da ovladaju neprijateljskim uporištima Nadromanijom, Čavčevim poljem, Karaulom, Lisinom i Rasolinom. Na sektoru Mokro — Pustopolje jedinice su ovladale uporištima s obje strane drumova. Odsječeni neprijatelj je uzalud pokušavao, i to nekoliko puta, da se probije ka Sarajevu. Dok se neprijatelj veoma uporno branio u odsječenim rejonima, i kada je već izgledalo da će biti potpuno uništen, od pravca Olova se, preko Medojevića, 12. aprila ujutro pojavio 14. puk njemačke 7. SS divizije »Princ Eugen«. Suočen s takvom situacijom, komandant našeg 3. korpusa je obustavio napade na okruženi 363. puk njemačke 181. divizije na sektoru Podromanije i glavninu snaga 27. i 38. divizije uputio prema dijelovima 7. SS divizije. Neprijatelj je zadržan a potom, pod silinom udara naših jedinica, prinuđen na odstupanje. Nijemci su se povlačili u neredu. Probijali su se kroz šumski pojas pravcem Šahbegovići — Kostreša — Mokro, napuštajući gotovo svu svoju komoru. Za to vrijeme se jedna njemačka kolona pojavila od Sarajeva. Ona je, ojačana tenkovima, uspjela da se probije do Podromanije, da se spoji s tamošnjim garnizonom i omogućiti izvlačenje neprijateljevih snaga prema Sarajevu. Štab korpusa je na to reagovao tako što je prema neprijatelju koji se povlačio ostavio manje snage, da se bore s njegovim zaštitnicama, a glavninom snaga produžio ka polaznim položajima za napad na Sarajevo. Kako se neprijatelj brzo povlačio s područja sjeverno od Sarajeva, jedinice 3. korpusa su prešle u nastupanje i do 12 časova 5. aprila ovladale linijom Crepoljsko — Vučja Luka — Hreša — Bulozi. S te linije su toga dana oko 15 časova prešle u napad obje divizije korpusa. Poslije kraće borbe i zaobilazjenja Gloga, odakle je neprijatelj pružao jači otpor, jedinice su prodrle u grad, najprije u Baš-čar-

šiju, a potom u središte grada, da bi ubrzo desnom obalom Miljacke, preko Marindvora, prodrle do električne centrale. Naredne noći neprijatelj je savladan kod Vijećnice, a potom i na desnoj obali Miljacke, do Marindvora, i kod željezničke stanice. Zajedno sa ostalim jedinicama grad je do zore 6. aprila bio očišćen od neprijatelja i oslobođen. Sve jedinice su se do 8 časova 6. aprila međusobno povezale.

Sektor brigada 5. korpusa (4. i 10. divizije). Ovim jedinicama (pet brigada) naređeno je da se probiju ka Sarajevu i zauzmu polazne položaje za napad na grad na liniji Rajlovac — Grdanja. Prije nego što su pristupili izvršenju ovog zadatka brigade 5. korpusa su ovako bile rasporedene: 4. divizija na sektoru Zenica — Busovača, a 10. divizija na sektoru Fojnica — Kreševo, na lijevoj obali r. Bosne. Grupa bataljona 4. divizije nalazila se na desnoj obali Bosne. Da bi stigle na polazne položaje za napad na Sarajevo jedinice 5. korpusa su prethodno morale izvršiti nekoliko teških zadataka — preći preko branjene komunikacije Sarajevo — Busovača, forsirati rijeku Bosnu i preći preko komunikacije u dolini r. Stavnje (Breza — Vareš). Prema komunikaciji Busovača — Gromiljek brigade 5. korpusa su krenule 28. marta. Nakon što su naredne noći likvidirale slabija neprijateljska uporišta na komunikaciji, narednog dana su podišle Bosni. Prethodno, izviđanjem, utvrdivši da mostovi u rejonu Kaknja i s. Doboja nijesu porušeni, jedinice su orijentisane ka tim objektima. Kakanj i Doboju, kao i ostala uporišta i mostove na reci Bosni branile su, međutim, veoma jake posade. Napad na njih počeo je u 18 časova 29. marta poslije artiljerijske pripreme, a podržavala ga je i grupa bataljona sa desne obale Bosne i obezbjeđivala pobočnica prema Visokom i Zenici. Naše jedinice su naišle na snažan otpor i štaviše morale da odbijaju nekoliko snažnih protivnapada koje je neprijatelj u toku noći preduzeo. Brigade 5. korpusa su, uprkos tome, i dalje napadale. Uspjele su da zauzmu uporište kod Doboja, a potom i da, uz sadjeystvo artiljerije, unište betonske bunkere na mostovima u Doboju i Kaknju, kao i oklopni voz koji je krstario prugom, i da zauzmu sve dominantne tačke na desnoj obali Bosne.

Pošto je neprijatelj bio razbijen i djelimično uništen i pošto su zauzeti mostovi na Bosni, otpočeo je, oko 13 časova, 30. marta prelazak glavnih snaga grupe brigada na desnu obalu rijeke. Prebacivanje je završeno do 21 čas toga dana. Nakon toga su naše jedinice zauzele sela Trnovce, Kraljevu Sutjesku, Živalje, Zgošća i Bištrane. U toku naredne noći i slijedećeg dana 31. marta grupa brigada je sa čitave te prostorije protjerala neprijatelja i izviđala komunikaciju Podlugovi — Vareš, preko koje je, na odsjeku Podlugovi — s. Dubravina, smjerala preći naredne noći, kako bi što brže prodirale na istok radi

zauzimanja polaznih položaja za napad na Sarajevo. Obaviješten o prisustvu jedinica njemačke 7. SS divizije u Varešu i o pokretu njenih dijelova prema pomenutoj komunikaciji, komandant grupe brigada je obustavio pokret jedinica određenim pravcem prema Sarajevu, jer je cijenio da bi njegove jedinice neprijatelj mogao nabaciti na Bosnu i uništiti ih. Da bi osujetio neprijatelja, on je svoje jedinice usmjerio ka selima Trnovcima, Poljanima, Rtanju, Bastašićima, Borovicama i Lipnici, sa zadatkom da zaustave neprijatelja i da ga potom razbiju i odbace. Na tim položajima brigade 5. korpusa su u zoru 1. aprila dočekale 13. SS puk. One su odmah prešle u snažan protivnapad u bok i pozadinu neprijatelja, zaustavile ga a zatim i prinudile da se uz veće gubitke povlači prema Varešu. Goneći neprijatelja grupa brigada je slijedećeg dana (2. aprila) prešla komunikaciju Podlugovi — Vareš, na odsjeku Dubravine — Kralupi, i narednog dana izbila na prostoriju selâ Budoželje — Neprivaj — Orahovo — Kunosići. Dijelovi grupe su usput zauzeli Vareš, u kome su bili domobrani, ustaše i milicija.

Pošto je oslobodila okolinu prostorije od razbijenih neprijateljskih dijelova, grupa brigada je 5. aprila produžila izviđanje prema Sarajevu. Tek narednog dana (6. aprila), kada su druge naše jedinice sa sjevera, istoka i juga već bile prodrle u grad, jedinice ove grupe su podišle Jošanici, Vogošću i Nagorevu, odakle su imale da produže napad na grad. Obaviješten o situaciji na području Sarajeva, štab grupe je orijentisao 10. diviziju ka komunikaciji Semizovac — Sarajevo, a 4. diviziju uputio u Sarajevo da se poveže sa ostalim našim jedinicama i da sa jedinicama Korpusa narodne odbrane pomogne uspostavljanje reda i garnizonske službe. Tokom ovog i narednog dana (7. aprila) jedinice 10. divizije su, goneći neprijatelja dolinom Bosne, oslobodile Reljevo, Semizovac, Ilijaš, Podlugove i Visoko i nastavile da gone neprijatelja ka Kiseljaku i Zenici.

Pokret i borbe grupe brigada 5. korpusa bili su veoma naporni. Svojim manevrom i borbama oko Sarajeva ona je znatno doprinijela da jedinice 2. i 3. korpusa lakše i brže savladaju otpor neprijatelja u užem rejonu Sarajeva. Grupa je neprijatelju nanijela velike gubitke a došla je i do velikog plijena u naoružanju, motornim vozilima i opremi. Pri tom je i sama pretrpjela osjetne gubitke — oko 450 mrtvih i ranjenih.

Grupa zeničkog sektora. Za vrijeme borbi koje su naše glavne snage vodile oko Sarajeva i u samom gradu, ova grupa je u dolini Bosne vodila svakodnevne borbe s neprijateljskim dijelovima koji su se povlačili prema Zenici i Bosanskom Brodu. Borbe je vodila ma-

hom s bočnim obezbjeđenjima ove komunikacije. Jedinice ove grupe su 10. aprila zauzele Busovaču i produžile gonjenje neprijatelja prema Zenici. Napadan od zeničke grupe i jedinica 10. divizije, koje su nastupale dolinom Bosne, neprijatelj je prinuđen da se noću 11/12. aprila povuče i iz Zenice, nakon što je porušio most i postrojenja željezare. Jedinice grupe zeničkog sektora produžile su gonjenje neprijatelja prema Žepču, a dalje gonjenje, od Doboja i Maglaja, preuzele su jedinice 2. jugoslovenske armije.

Poslije oslobođenja Sarajeva sve jedinice, osim onih koje su određene da gone neprijatelja, zadržane su u širem rejonu glavnog grada Bosne i Hercegovine, radi odmora i sređivanja za naredne zadatke.

III

Borbe Grupe korpusa u dolini Bosne i oko Sarajeva vođene su u veoma složenim uslovima. U njima je oko 700 naših boraca i stariješina poginulo a više od 2000 ih je ranjeno, dok je neprijatelj, prema našim informacijama, imao oko 12.000 izbačenih iz stroja — zarobljenih, ranjenih i poginulih. Naše su jedinice u ovim borbama došle do znatnog ratnog plijena.

Jedno od osnovnih obilježja dejstava vođenih u dolini Bosne i oko Sarajeva bilo je u tome što su se ona za sve vrijeme trajanja izvodila na visokoplaninskom zemljištu, ispresijecanom rijekama i kanjonima, pokrivenim dubokim sniježnim pokrivačem koji je ometao normalne pokrete i manevre. Na takvom zemljištu neprijatelj je bio blagovremeno organizovao odbranu, izgradivši fortifikacijske objekte stalnog i poljskog tipa, široko primjenjujući miniranje, rušenje i zaprečavanje, naročito neposrednih prilaza Sarajevu i javnih zgrada i drugih objekata u samom gradu. Tako organizovana odbrana pružala je našem protivniku mogućnost da se duže i uporno brani i održi, tim više što je tako uređeno zemljište bilo povezano vatrenim sistemom automatskih i artiljerijskih oruđa i posjednuto znatnim snagama. Žilavost odbrane bila je obezbijeđena i postojanjem jake rezerve, kojom je komandant njemačkog 21. armijskog korpusa intervenisao na ugroženim pravcima i rejonima. Djejtstvima ove rezerve mi smo se najčešće suprotstavljali tako, što bismo izvlačili snage već angažovane na frontu, jer naši štabovi nijesu imali sopstvenih rezervi, ili su one bile nedovoljne da se suprotstave jačem protivniku.

Upotreba ove neprijateljske rezerve — njemačke ojačane 7. SS-divizije »Princ Eugen« — bila je sračunata na to da ometa kon-

centraciju naših jedinica prema Sarajevu. U tome je njemačko komandovanje djelimično i uspijevalo, kao na primjer: protiv 29. divizije u rejonu Ivan-sedla, kada su bili ugroženi dijelovi njemačke 369. divizije; protiv 3. divizije u rejonu Trnova, udarom preko Igmana u njenu pozadinu, kako bi se oslobodila našeg pritiska odbrana njemačke 964. tvrđavske brigade; zatim protiv jedinica 3. korpusa u oblasti Romanije i Sokolca, napadom 14. SS-puka od Vareša i Olova u našu pozadinu, radi izvlačenja opkoljenih dijelova njemačke 181. divizije sa komunikacije Sokolac — Crvene stijene — Sarajevo; a potom napadom 13. SS-puka iz pravca Vareša na grupu krajiških brigada, koja se poslije uspješnog forsiranja Bosne kretala prema Sarajevu, radi zauzimanja polaznih položaja za napad. Poslije ovih intervencija, na raznim pravcima i u različito vrijeme, ta se njemačka divizija prikuplja u dolini Bosne i u završnim borbama prihvata i potpomaže izvlačenje jedinica 21. armijskog korpusa ka Zenici i Bosanskom Brodu. Ova elitna njemačka jedinica, sa kojom su se naše brigade često sretale u ratu, iako je i u borbama oko Sarajeva trpjela velike gubitke, ni u zadnjim časovima svog postojanja nije gubila borbenost i manevarsku sposobnost. Ona je veoma doprinijela da se odbrana pravaca prema Sarajevu i sam grad održe najviše što se moglo.

Plan naših djestava oko Sarajeva izražava težnju Operativnog štaba da opkoli neprijateljsku grupaciju, da je zbiye na što uži prostor, da bi je, naposljetku uništio ili zarobio. S obzirom na odnos snaga i vatrenih sredstava, i s obzirom na uslove u kojima su se djestva odvijala, te na nemogućnost blagovremenog snabdijevanja naših jedinica municijom, hranom i drugim potrebama, može se slobodno reći da su naši planovi bili nerealni. U ovakvim uslovima napadač mora imati preimućstvo u borbama i naoružanju, a mi to nijesmo mogli ostvariti, osim u pojedinim trenucima i na pojedinim pravcima, i to samo u ljudstvu. Sem toga, snabdijevanje naših jedinica vršeno je uglavnom iz udaljenih baza (iz Dubrovnika, Vlasenice i srednje Bosne), komunikacijama koje još nijesu bile osposobljene za korišćenje — bile su zavezane snijegom, minirane, na njima porušeni mostovi itd. Pri tome valja imati u vidu i to da su naše jedinice pred početak i u toku borbi oko Sarajeva popunjene velikim brojem novih boraca, koji nijesu stigli da prođu obuku, pa je i to uticalo na borbenu efikasnost jedinica i povećalo njihove gubitke.

Što se tiče neprijatelja on je bio u položaju branioca, na teritoriji unaprijed pripremljenoj za odbranu. Svoje položaje je posjeo starim, dosta iskusnim i specijalnim jedinicama. To mu je, bez ob-

zira na to što je u svom sastavu imao i kvislinških formacija slabijeg borbenog morala, davalo znatnu prednost. Neprijatelj je dobro organizovanu i utvrđenu odbranu iskoristio kao oslonac za manevar po pravcima i, u završnoj fazi borbi, za izvlačenje. On je maksimalno iskoristio prednost u vatrenim sredstvima, uključujući tu artiljeriju i tenkove. On je to mogao, između ostalog, i zbog toga što je raspolagao dovoljnim količinama artiljerijske i druge municije, kao i minama za zaprečavanje.

Za vrijeme izvođenja sarajevske operacije naše jedinice nijesu dovoljno primjenjivale manevar. Naprotiv više su se držale prvobitnog plana, sračunatog na okruženje neprijatelja. Na to je dosta uticala konfiguracija planinskog zemljišta na svim pravcima podilaženja naših snaga. Sve naše jedinice su s naporom i bez odgovarajuće opreme prelazile sniježne i ledene masive Treskavice, Jahorine, Romanije, Zvijezde, Trebevića, Vranice, Igmana, i Ivan-sedla, ispresijecane riječnim kanjonima i tokovima. I neposredna okolina Sarajeva je opkoljena planinskim lancima i klancima. Oni su predstavljali ozbiljne prirodne prepreke za nastupanje, tim prije što su bili i dobro branjeni. Na takvom su zemljištu i za vrijeme podilaženja, i u toku same borbe, znatno bili otežani sadjejestvo, međusobna podrška i veza između jedinica, a osobito između štabova, do kojih su obavještenja stizala s dosta zakašnjenja.

U završnoj fazi borbenih djestava oko Sarajeva bilo je sasvim izvjesno, da je neprijatelj za izvlačenje svih svojih snaga odabrao dolinu Bosne, preko Busovače i Zenice. Ali tada smo već imali manje mogućnosti za pregrupisavanje, kojim bismo naše snage doveli u povoljniji položaj u odnosu na neprijatelja. Stoga smo jedinice za oslobođenje Sarajeva usmjeravali prema prvobitnom planu. Izgleda, međutim, da smo jedinice 3. korpusa morali upućivati desnom obalom Bosne, da podrže jedinice Zeničke grupe brigada (ova je napadala s lijeve obale Bosne na sektoru Zenice — Busovača), mnogo prije nego što je to učinjeno.

Odbrana neprijatelja u rejonu Sarajeva bila je takva da se njegove namajere za izvlačenje dolinom Bosne nijesu zapažale do posljednjeg trenutka. Tek 4. aprila naš obavještajni centar iz Sarajeva dao je podatke o povlačenju ovim pravcem, što su primijetile i neke naše jedinice sa položaja. Nakon slamanja neprijateljeve odbrane na periferiji došlo je do prodora naših jedinica, sa raznih pravaca, u unutrašnjost grada. Tada se pristupilo uništavanju i zarobljavanju manjih grupa koje su, zbog svoje zaštitničke uloge, ostale

odsječene. Prikupljanje zarobljenika (njih 5.000—6.000) u sabirni centar dosta je dugo angažovalo naše jedinice, tako da je došlo do zakašnjenja u njihovom usmjeravanju ka neprijatelju koji je odstupao. Obezbjedenje grada su mogle preuzeti jedinice Korpusa narodne odbrane. To nije odmah učinjeno, nego su za to i za osiguravanje zarobljenika upotrebljene neke operativne jedinice (npr. 4. krajiška divizija). Takva naša neefikasnost u gonjenju olakšala je neprijateljevo povlačenje sa područja Sarajeva. Umjesto da u tome učestvuju sve jedinice, gonjenje je prepušteno samo brigadama koje su još prije napada bile određene da izvrše taj zadatak. Od velikog oduševljenja i slavlja u oslobođenom gradu kao da se zaboravilo na neprijatelja.

Pri rasporedu snaga u sarajevskoj operaciji Operativni štab je na zeničkom sektoru ostavio grupu krajiških brigada, jačine tri pješadijske i jedne artiljerijske brigade i tenkovske čete. Toj grupi smo dali zadatak da zatvori pravac Busovača — Zenica, kao i pravac ka Travniku, da spriječi izvlačenje neprijatelja sa područja Sarajeva i dolazak njegovih pojačanja od Broda. Tada je to, u Operativnom štabu, i u Generalštabu, ocijenjeno kao snaga dovoljna da izvrši ovaj zadatak, jer se pretpostavljalo da će glavni obračun s neprijateljskom grupacijom biti oko Sarajeva, a da će u međuvremenu jedinice 2. jugoslovenske armije, koje su nastupile sa istoka, tuzlanskim basenom, izbiti u donji tok Bosne i tamo ispoljiti jače djejestvo i, u sadjejestvu s jedinicama Operativne grupe korpusa, uništiti neprijatelja koji se bude povlačio od Sarajeva. Osim toga, predviđali smo i jače djejestvo 29. hercegovačke divizije na komunikaciju Blazuj — Kiseljak — Busovača.

Kako su se djejestva oko Sarajeva, međutim, odvijala nešto drukčije od naših predviđanja u fazi planiranja operacije pokazalo se da predviđene jedinice nijesu bile dovoljne da same potpuno zatvore ovaj pravac i da unište neprijatelja, odnosno da spriječe njegovo izvlačenje dolinom Bosne. Posmatrajući ova djejestva »čisto vojnički«, nije teško zaključiti da bi bilo korisnije da su sve krajiške jedinice (4. i 10. divizija), umjesto što su upućene u direktan napad na Sarajevo, ostavljene u dolini Bosne i sve angažovane protiv neprijatelja koji se povlači na sjever. S razlogom bi se pri tom moglo očekivati da bi ove dvije stare i proslavljene divizije naše vojske, visokog borbenog morala, ratničkog iskustva i udarne snage, tako upotrebljene u sarajevskoj operaciji, nanijele neprijatelju mnogo veće gubitke. Malo je, međutim, vjerovatno da bi i one mogle zaustaviti onako snažnu neprijateljevu grupaciju, a još manje da bi je

mogle potpuno uništiti, jer za to nijesu imale ni uslova niti dovoljno borbenih sredstava. Ova naša grupa je, podsjetimo na to još jednom, zadala neprijatelju snažne udarce prilikom forsiranja Bosne, kod Kaknja i Doboja, i nanijela mu velike gubitke, što je znatno smanjilo ukupnu snagu odbrane sarajevskog garnizona. Malo je vjerovatno da bi efekat dještva bio mnogo porazniji po neprijatelja da je ta grupa na drugi način upotrebljena. O tome se može samo pretpostavljati, jer je neprijatelj bio jak, žilav i aktivan i poslije izvlačenja iz doline Bosne.

Pri ocjenjivanju angažovanja krajiških jedinica u sarajevskoj operaciji valja imati na umu još jedan, veoma značajan činilac. Već na prvom sastanku Operativnog štaba za borbe oko Sarajeva predstavnik 5. korpusa u štabu izrazio je želju pripadnika krajiških jedinica, kao i vojno-političkog rukovodstva Bosne i Hercegovine, da i Krajišnici učestvuju u neposrednom oslobođenju glavnog grada Bosne i Hercegovine. Operativni štab je ocijenio da učešće krajiških divizija, divizija od kojih je novembra 1942. stvoren prvi korpus naše vojske, u borbama za oslobođenje Sarajeva, ima prvorazredan politički značaj. Zbog toga je i predložio da i sinovi Bosanske krajinje, stari borci naše vojske, učestvuju u oslobođenju glavnog grada svoje republike. A kad je taj predlog prihvatio i Generalštab JA, od takve zamisli se do kraja nije odustajalo. Krajiške jedinice su nanijele neprijatelju velike gubitke na prilazima gradu i dale znatan doprinos u njegovom oslobođenju.

Za pripremanje operacije bi se moglo reći da su, s obzirom na mogućnosti koncentracije naših i neprijateljskih snaga i sredstava, na uslove izvođenja i česte obrte u operativnim dještovima, sve pripremne radnje izvedene na vrijeme u mjeri u kojoj je to u ondašnjim okolnostima bilo moguće. U fazi borbi za oslobođenje grada operacija je (bez obzira na neka iznenađenja u toku borbi, koja su se mogla izbjeći boljim obezbjeđenjima i radom obavještajnih organa) tekla prema predviđenom planu. Iznenađenja koja nam je neprijatelj priređivao dok smo napadali na njegovu spoljnu odbranu omela su naše jedinice da blagovremeno zauzmu polazne položaje ali je prvobitni osnovni plan dještava ostao nepromijenjen sve do oslobođenja grada. Taj je plan bio poremećen kasnije, i to u onom njegovom dijelu koji se ticao daljeg gonjenja neprijatelja. Zbog nepotrebnog i suviše dugog zadržavanja jedinica u gradu, oko prikupljanja zarobljenika i plijena i obezbjeđivanja javnih objekata i magacina, naše jedinice nijesu najbolje iskoristile mogućnost da neprijatelja tuku i dalje. Naprotiv, njihovu nedovoljnu povezanost po frontu iskoristio je neprijatelj, za brzo izvlačenje na sjever.

Za vrijeme pokreta i borbi veza između jedinica i štabova nije bila takva da se u svakom trenutku i na svim napadnim pravcima znala situacija, a bez toga se nijesu mogle blagovremeno donositi ni nove odgovarajuće odluke. Jedinice su prodirale prema prvobitno postavljenom zadatku s ciljem da što prije oslobode grad, a štabovi jedinica nijesu dovoljno samoinicijativno usmjeravali jedinice da produže energična gonjenja i pomjeranje na pravcu neprijateljevog odstupanja. Dalja borba sa neprijateljskim kolonama u odstupanju bila je duže od dozvoljenog prepuštena jedinicama koje su bile planom i zapoviješću predviđene za izvršenje tog zadatka. Dogodilo se, tako, da su naše jedinice, poslije oslobođenja grada, gotovo prekinule kontakt sa neprijateljem. Sa malo više inicijative i napora one su neprijateljevoj grupaciji, i dok je bila na području Sarajeva, i pri njenom povlačenju, mogle nanijeti mnogo veće gubitke.

No, i pored ispoljenih nedostataka u završnoj fazi, postignuti rezultati operacije u cjelini bili su zadovoljavajući, kako u pogledu gubitaka koji su naneseni neprijatelju, tako i u pogledu aktivnosti i snalaženja naših jedinica u pojedinim fazama borbe. U operaciji je došlo do izražaja sadjeystvo svih rodova vojske, a u završnoj fazi i sadjeystvo s našom avijacijom. Naše su jedinice ograničenim sredstvima savladavale duboko postrojenu i dobro organizovanu neprijateljevu odbranu.

U fazi podilaženja sve su naše jedinice bile u neprekidnom borbenom kontaktu s neprijateljevim isturenim obezbjeđenjima duž komunikacija, tako da su i u opšti napad prešle iz borbe. U ovoj je fazi neprijatelj vršio ispade prema pojedinim našim jedinicama, što je uslovljavalo izvjesna pomjeranja u njihovom borbenom poretku i skretanje od osnovnog plana napada (npr. nekih jedinica 3. i 5. korpusa), ali su se u toku daljeg nastupanja te jedinice ponovo vraćale utvrđenim planovima djeystava. To su one uspješno postizale.

Ovdje treba nešto reći i o načinu djeystava naših jedinica u trenucima kada su dolazile u prve borbene dodire s neprijateljem. Ova djeystva se u početku karakterišu dosta upornim frontalnim napadima na dobro utvrđene neprijateljske položaje. Ovakav način djeystava bio je uslovljen karakterom zemljišta, na kome je bilo teško, pa gotovo i nemoguće, vršiti obilaske položaja radi bočnog djeystva, jer je zemljište bilo pokriveno dubokim sniježnim pokrivačem. Zato su rezultati ovakvih djeystava bili dosta skromni, a najčešće i plaćeni znatnim gubicima. Tek kada je krajem marta i početkom aprila snijeg počeo da kopni, nastali su povoljniji uslovi za obilaske protiv-

nikovih utvrđenih položaja i za izvođenje manevra. Ovakvim dejstvima naše su jedinice brže i s manje žrtava postizale dobre rezultate — počeo je da popušta neprijateljski otpor na Ivan-sedlu (pred 29. divizijom), na pravcu Trnovo — Sarajevo (3. divizija), na komunikaciji Sokolac — Sarajevo (pred jedinicama 3. korpusa). I prilikom prodora u grad naše su jedinice zaobilazile pojedine tačke otpora i ka njima ostavljale manje snage, dok su glavne snage lijevo i desno prodirale u grad (npr. 3. korpus). Sve ovo ističem kao iskustvo o tome u kojoj mjeri zemljište i vremenski uslovi (snijeg, poledica, velika hladnoća) mogu uticati na način i mogućnosti dejstava jedinica, kao i na pokrete i maršovanje.

Ovdje, primjera radi, treba istaći dolazak 3. divizije 2. korpusa iz doline Lima u dolinu Drine i njeno prebacivanje na front prema Sarajevu. Odstojanje od oko 250 km ona je prešla za 12 dana, maršujući po dubokom snijegu i poledici, po velikoj hladnoći, naročito preko Sandžaka, prelazeći visoke planine i riječne kanjone. Ishrana ljudstva i stoke na maršu bila je neuredna i neredovna, jer jedinice, zbog slabih uslova transporta, nijesu mogle ponijeti dovoljno hrane, a usputna naselja su bila iscrpljena i nedovoljna da obezbijede snabdijevanje jedinica neophodnim potrebama. Mnogo je konja na putu uginulo zbog iscrpljenosti i gladi, a bio je veliki broj i promrzlih boraca. Borci su na maršu bili opterećeni prenošenjem municije, oružja i drugih borbenih potreba, koje su bile predviđene za transport na konjima. Komunikacije se nijesu mogle koristiti zbog dubokog snijega. Naročito je bio otežan transport artiljerijskih oruđa. Na mnogim mjestima bilo je potrebno ukloniti sniježne nanose, opravljati mostove na potocima i rijekama, i zaobilaziti neprohodna mjesta. Pa ipak, 3. divizija je, poslije oslobođenja Crne Gore i Sandžaka, prelazeći pod najtežim vremenskim i terenskim uslovima dug i naporan put, blagovremeno podišla Sarajevu sa jugoistoka i uključila se u borbe za njegovo oslobođenje.

Slične podvige, istina na kraćim odstojanjima, izvele su i ostale jedinice, koje su se takođe iz udaljenih krajeva prebacivale prema Sarajevu.

Poslije završetka borbi za Sarajevo i u dolini Bosne Generalštab JA naredio je da 3, 29, 39, 4. i 10. divizija, sa ostalim jedinicama Jugoslovenske armije, učestvuju u završnim operacijama za oslobođenje zemlje. One su ubrzo uključene u sastav 2. jugoslovenske armije, odnosno u sastav 4. armije (29. hercegovačka divizija). Ostalim jedinicama Operativne grupe korpusa je naređeno: 37. diviziji da se prebaci na prostoriju Vlasenica — Višegrad radi kontrole te-

rena i čišćenja od zaostalih četničkih grupa; 3. korpusu da jednu diviziju prebaci na sektor Žepče — Zavidovići — Maglaj, radi daljeg gonjenja neprijatelja dolinom Bosne, a jednu diviziju da ostavi u Sarajevu za garnizonske i druge potrebe i da smijeni 4. diviziju koja je poslije oslobođenja grada izvršavala ove zadatke. Dijelovi 39. i 53. divizije su još neko vrijeme ostali na lijevoj obali Bosne da sadjejevstvuju dijelovima 3. korpusa koji su nastupali desnom obalom. Ulaskom jedinica Operativne grupe u sastav 2. armije, 20. aprila, prestala je funkcija Operativnog štaba, a štabovi 2. i 5. korpusa su rasformirani, dok je štab 3. korpusa i dalje funkcionisao.